

the farming cultures of European Eneolith Tripolskaja one was directly connected with the greatest in the Old World area of the cattle-breeding tribes of Eurasian steppes and the Neolithic cultures of the forest-steppe of East Europe. The relations with them influenced Tripolie and the classic Eneolithic cultures of Europe. The disappearance of the culture was caused by the transition to the cattle-breeding and dissolution among the greatest European cultural-historical communities (the Early-pit, cord pottery etc.) in the middle of the 3rd millenium B. C.

РАННІЙ ЕТАП ФОРМУВАННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Н. Б. Бурдо

У праці розглянуто початкові етапи формування Трипільської культури на Україні (етапи А та В1).

Проблема періодизації Трипільської культури за сто років її вивчення має досить велику історіографію. Наприкінці минулого століття, коли В. В. Хвойка виділив цю культуру, пам'ятки, які складають її ранній етап у сучасному розумінні, відомі ще не були, як не була відома і культура Прекукутені — аналог раннього Трипілья. Періодизувати трипільсько-кукутенські матеріали у 30-ті роки спробувала Т. С. Пассек. Це була періодизація, побудована на основі типологічного аналізу кераміки. Ї саме типологічний метод привів автора до плутанини з деякими пам'ятками¹. Але це й не дивно, оскільки лише типології для періодизації пам'яток замало. Треба підкреслити, що взагалі схема, запропонована Т. С. Пассек у 1935 р., відображала стилістичний розвиток трипільської кераміки. Коли з'явилася інформація про стратифіковану пам'ятку кукутенської та прекукутенської культури в Румунії (Ізвоар), Т. С. Пассек наприкінці 30-х років уточнила та удосконалила періодизацію Трипільської культури², виходячи із стратиграфічних даних. У закінченому вигляді, з розгорнутою аргументацією періодизація трипільських поселень була опублікована вже в повоєнні роки³. З того часу періодизація Т. С. Пассек визнана усіма фахівцями, які вивчають Трипільську культуру, і до сьогодні є основою для будь-яких досліджень Трипілья. Треба, однак, підкреслити, що, незважаючи на те, що періодизація Т. С. Пассек презентована як періодизація трипільських поселень або Трипільської культури, все ж у своїй основі вона має періодизацію стилів орнаментативної кераміки. Тому в періодизації дослідниці перехід від етапу до етапу відображає насамперед зміни, які відбувалися в керамічних стилях, а не певні важливі моменти розвитку Трипільської культури як культурного та соціально-економічного феномену. Тому при спробах розвитку ідей Т. С. Пассек по періодизації з'явилися пропозиції виділення так званого розвинутого етапу Трипільської культури, особливо поширені серед українських дослідників. Було також запропоновано до пізнього етапу Трипільської культури віднести тільки заключну фазу етапу (за Т. С. Пассек), а саме етап СІІ. Зрозуміло, що за всім цим стоїть необхідність періодизації етносоціальних та економічних процесів у розвитку Трипільської культури, чого не дає Т. С. Пассек. Але все це стосувалося середини та фіналу розвитку Трипільської культури, а ми спробуємо розглянути у цьому плані початкові етапи Трипілья.

Сьогодні неможливо розглядати проблеми Трипілья у відриві від культури Прекукутені-Кукутені в Румунії, тому в літературі частіше користуються

термінами «культура Кукутені-Трипілля» чи «культурна спільність Кукутені-Трипілля». Отже, треба з'ясувати, які погляди існують щодо синхронізації поселень культур Кукутені та Трипілля і суміщення періодизацій по Кукутені та Трипіллю. Перш за все треба підкреслити, що початкові фази культури Румунії носять назву Прекукутені. Ніхто не заперечує факту, що існує спільність Трипілля А та Прекукутені, хоча вже початкові етапи розвитку Трипілля-Кукутені мають особливості в кожній спільності. У загальних рисах синхронізація виглядає так:

Румунія	Молдова, Україна (за К. К. Черниш) ⁴
прекукутенська культура	ранньотрипільська культура
Прекукутені I	
Прекукутені II	2 і 3 ступені (тип Флорешт I)
Прекукутені III	4—6 ступені Трипілля А
Кукутені А1-2	Трипілля VI, 1 ступінь
Кукутені А3	Трипілля VI, 2—3 ступені
Кукутені А4	Трипілля VI, 4 ступінь

Подальша синхронізація поза межами нашої праці, тому ми її не наводимо. Цікавою є спроба удосконалити періодизацію Т. С. Пассек та співвіднести її з румунською, зроблена Н. М. Виноградовою⁵, яка слідом за Т. Г. Мовшею виділила пам'ятки етапу VI—VII, перехідного від VI до VII, синхронізувавши їх з кукутенськими А—В румунської періодизації.

Перш ніж перейти до основної частини нашої праці, необхідно з'ясувати термінологію. Насамперед обмежимо поняття «археологічна спільність чи культура» рамками матеріальної культури, з якою ми маємо справу. Якщо йтиметься про носіїв культури, то будемо користуватися термінами «населення» чи «племена», у останньому випадку не надаючи їм соціального відтінку, а маючи на увазі абстрактне населення, яке мало певні традиції матеріальної культури. Етносоціальний аспект проблеми — це вже історичний реконструктивний рівень дослідження, який знаходиться поза межами даної праці.

За останні роки в літературу про Трипільську культуру міцно увійшли терміни «східна чи східнотрипільська культура» та «західна чи західнотрипільська культура» трипільсько-кукутенської спільності. Особливо плідно ці проблеми розглянуто у працях О. В. Цвек⁶. Не заперечуючи ідеї О. В. Цвек про наявність у трипільсько-кукутенській спільності двох культур, не можемо погодитися з їх назвами, а також визначенням їх території на схід та захід від Дністра. Доцільніше користуватися термінами «Трипільська та Кукутенська» культури, які паралельні «східнотрипільській та західнотрипільській» культурам, за О. В. Цвек. На різних етапах розвитку ареали цих культур у межах макроареалу кукутенської спільності неоднакові. Наприклад, деякі групи кукутенської культури, а саме косенівська, розташовані далеко на схід від Дністра⁷. Тому доцільно використовувати термін «трипільська, кукутенська лінія розвитку» пам'яток цих культур. Концепцію багатьох культур трипільсько-кукутенської спільності запропонувала Т. Г. Мовша⁸. Авторка простежує їх з середнього етапу розвитку Кукутені-Трипілля. Ми намагаємося розглянути період ранньотрипільсько-прекукутенської культури, що передує середньому етапу.

Нині всіма дослідниками визнано, що прекукутенська культура склалася у Південно-Східній Трансільванії та Східному Прикарпатті на основі неолітичної культури Боян під впливом культур лінійно-стрічкової кераміки, Хаманжія⁹. Перший період розвитку нової культури відзначено як фаза Прекукутені I. Культурний комплекс цієї фази характеризується дуже змішаним матеріалом з перевагою боянських рис, а також невеликою кількістю пам'яток. На фазі Прекукутені II збільшується кількість поселень, але змінюється територія, яку вони займають.

Пам'ятки фази Прекукутені II зосереджені у лісостеповій зоні від Сірету до Дністра. До них належать перші ранньотрипільські поселення України. Далі розглянемо головні риси кожного з етапів Прекукутені-Трипілля А. Треба підкреслити, що такі категорії, як поселення, житла, виробничий інвентар, є найбільш консервативними атрибутами археологічної культури,

вони довше зберігають традиційні форми, у той час як керамічний комплекс у значно більшій мірі піддається інноваціям. Отож з усього масиву особливо-стей ранньотрипільської культури ми розглянемо тільки керамічний комплекс.

Дослідники ранньотрипільської культури пропонують кілька методик типології та класифікації кераміки, але жодна з них не має повного визнання серед фахівців. Тому ми користуємося методикою класифікації посуду, в якій є елементи з досліджень різних авторів. Основу типології ранньотрипільської кераміки започатковано Т. С. Пассек¹⁰, на її досвід ми і спираємося, звертаючись до розгляду прекукутенсько-ранньотрипільських матеріалів, починаючи з фази Прекукутені II — Трипілля А.

Нагадаємо, що матеріали пам'яток Прекукутені II — Трипілля А представлені фрагментованим посудом, але якщо реконструювати форми-типи керамічного комплексу, виходячи з розробок за матеріалами колекцій з цілими посудинами, то можливе вивчення усього обсягу ранньотрипільської кераміки за єдиною методикою, що ми й пропонуємо далі, розглядаючи керамічні комплекси початкових фаз розвитку Трипільської культури.

Ранньотрипільська кераміка поділяється на дві великі групи: столову та кухонну. Всі дослідники підкреслюють умовність такого поділу, але використовують ці назви як прийняті терміни. Іноді глиняна маса столових та кухонних виробів дуже близька, у глині наявні домішки шамоту, піску. Кухонний посуд від столового, крім оформлення посудин, різниться грубішою формовочною масою, часто з великими домішками. Випал як столових, так і кухонних посудин, різноманітний, частіше якісний.

Отже, основні ознаки, за якими кераміка поділяється на дві групи, — це обробка та форми посудин. При оздобленні кухонного посуду поверхні надавали шорсткуватості шляхом обмазки стінок рідкою глиною (так званий «руст»), причому на посуді залишалися сліди від розводів пальцями. Ця техніка у прекукутенсько-ранньотрипільській культурі пов'язана з боянською традицією. Наступний прийом досить поширений на фазі Прекукутені II — Трипілля А, коли майже весь тулуб горщика вкривався пальцями захищами (так званий «барбатин»). При орнаментатії використовувалися також відбитки нігтя, ямки, «перлини», наліпи. На початкових фазах серед кухонного посуду поширені миски на високому циліндричному піддоні (так звані «фруктовниці»), як правило, вони не орнаментовані. Немає орнаменту також на тазах та жаровнях, які відзначаються дуже товстими стінками та дном. Зустрічаються багаторучні посудини з кулеподібним тулубом та глечики. Вінця і шийка таких посудин підлощені, а тулуб вкрито хаотичним чи смугастим рустом. Ці кухонні форми характерні майже для всіх початкових фаз Кукутенсько-Трипільської культури аж до фази Кукутені А₄ — Трипілля VI, вони є однією з типових рис трипільсько-кукутенської спільності. У той час як глечики з барбатином та кухонні фруктовниці є найхарактернішою ознакою керамічного комплексу фази Прекукутені II — Трипілля А (рис. 3).

Столовий посуд, на відміну від кухонного, більш тонкостінний, характеризується більшою кількістю форм та способів орнаментатії. У столовому посуді фази Прекукутені II — Трипілля А простежені такі прийоми орнаментатії: врізний орнамент, заглиблені лінії, канелюри, відбитки круглого чи квадратного штамп, промальовка червоною фарбою після випалу, інкрустація білою фарбою, лошіння окремих зон. Перелічені прийоми орнаментатії частіше зустрічаються у різноманітних сполученнях: заглиблений орнамент та канелюри; заглиблений орнамент, канелюри та штамп; заглиблений орнамент, біла інкрустація та червона промальовка; канелюри та штамп; врізний орнамент та біла інкрустація. Заглиблений орнамент, штамп, врізний орнамент, канелюри використовувалися і як самостійні прийоми. Перелічені засоби орнаментатії на різних фазах культури набули різного поширення.

Спостерігається певний зв'язок між формами столового посуду та способами орнаментатії. Так, поєднання заглиблених ліній із штампом і канелюрами характерне для горщиків, кубків. Заглиблений орнамент частіше спостерігається на грушоподібних посудинах та мисках. За допомогою врізного

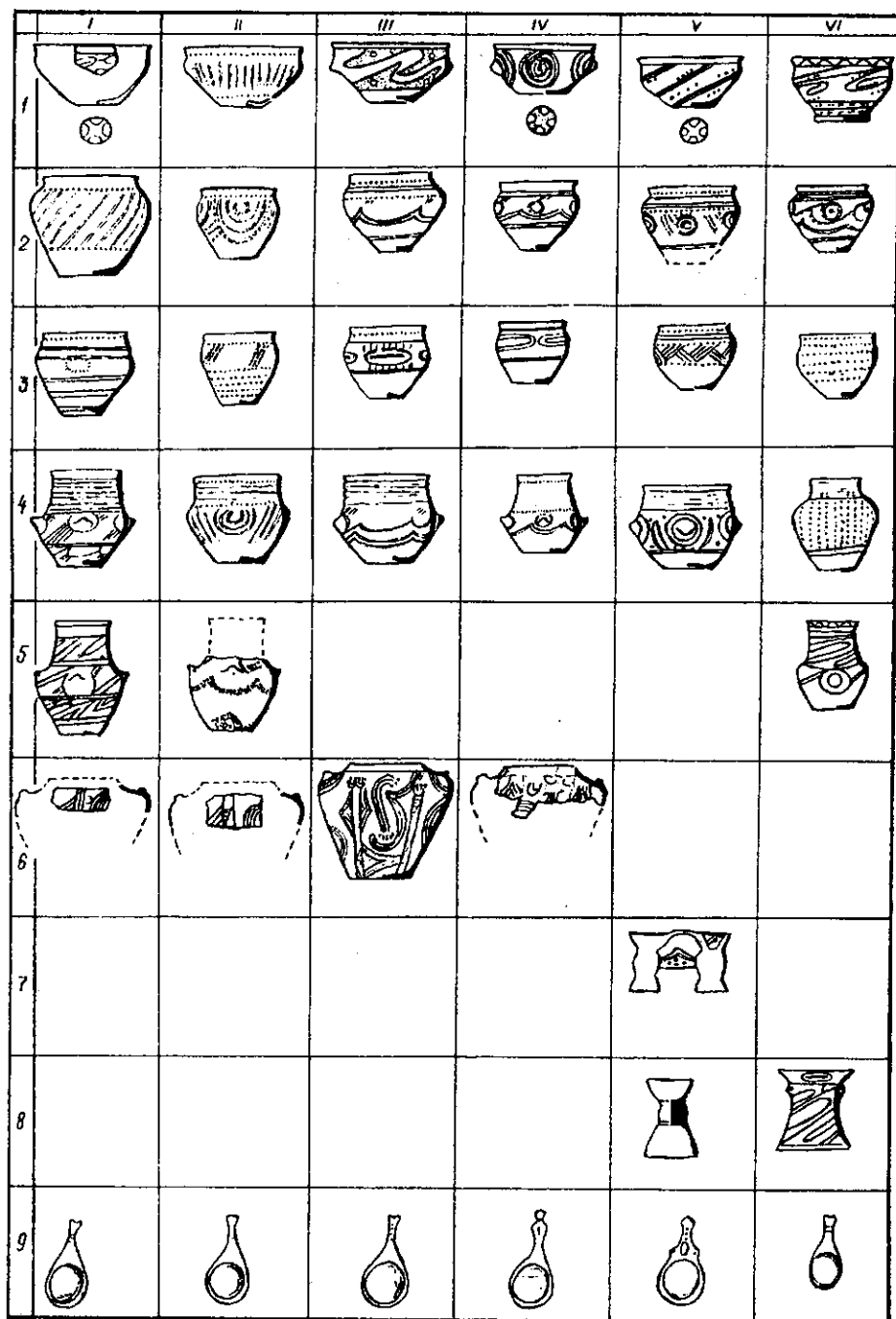

Рис. 1. Типи-форми ранньотрипільського столового посуду: I — Бернашівка, II — Окопи, III — Тимкове, IV — Олександрівка, V — Лука-Врублівецька, VI — Березівська ГЕС.

орнаменту зроблені стрічки, трикутники («вовчий зуб») та квадрати (шаховий візерунок). Саме цей орнамент є однією з основних боянських рис у культурі Прекукутені-Трипілля А. Ним оздоблені реберчасті фруктовниці та грушоподібні посудини, а також покривки до них. Орнаментальні композиції різного орнаменту утворюють зони композицій «вовчий зуб», «шахова дошка», а також стрічкові, частина яких пов'язана із зображенням дракона. На багатьох фрагментах збереглися сліди білої пасти, якою, очевидно, запов-

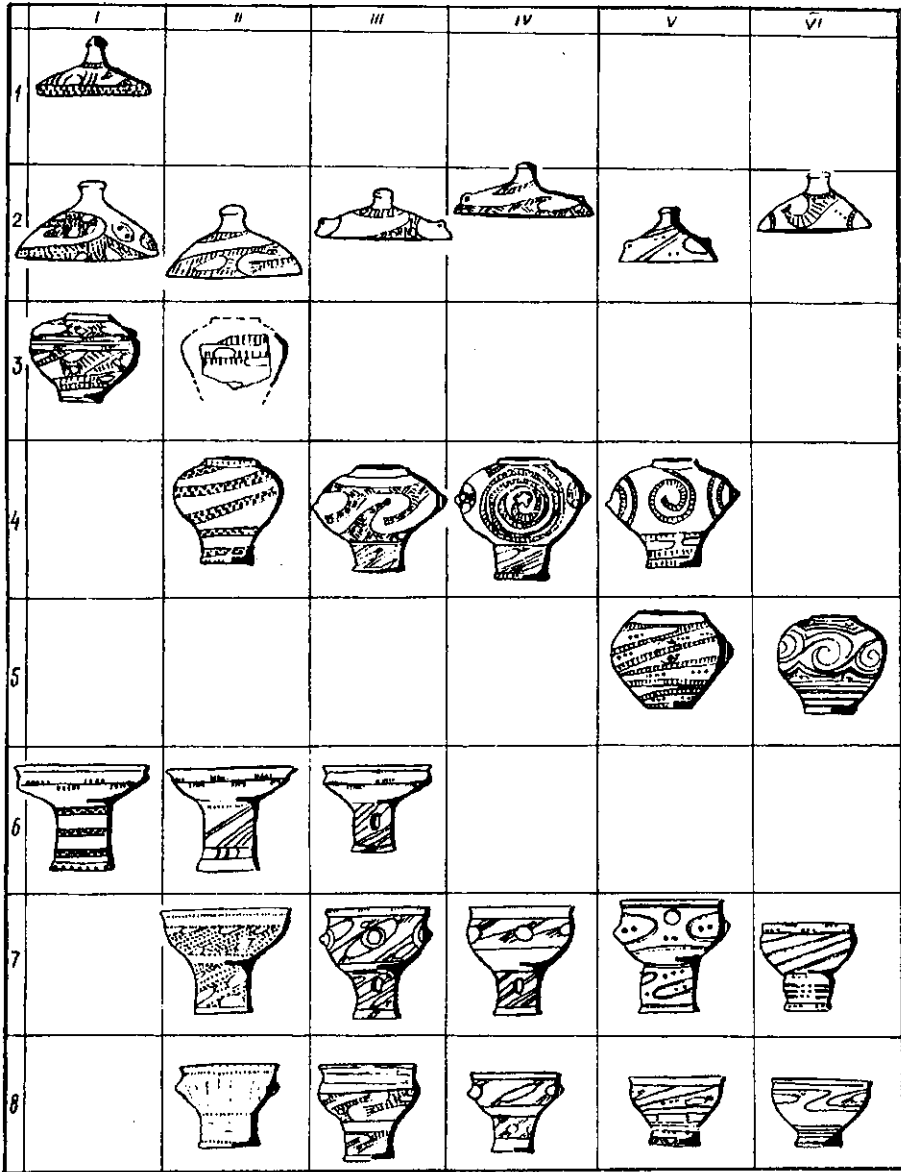

Рис. 2. Типи-форми ранньотрипільського столового посуду (продовження): I — Бернашівка, II — Окопи, III — Тимкове, IV — Олександрівка, V — Лука-Врублівецька, VI — Безрівська ГЕС.

нювалися різні фігури. Таким чином створювалися дуже ефектні композиції білих візерунків на чорному, гарно залощеному тлі.

Технічні засоби нанесення орнаменту не пов'язані з сюжетами і мотивами орнаментальних композицій, які змінюються в залежності від форми посудини. Це дало багату кількість варіантів орнаменту, її елементів та деталей, типових для столового посуду.

Можна виділити такі основні типи столового посуду: горщики, кубки, миски, вази, фруктошниці, грушоподібні посудини та покриття до них. До столового посуду належать й черпаки та ковші, а за оздобленням можна віднести й великі посудини, прикрашені заглибленим орнаментом — «зерновики» (рис. 1,2).

У керамічному комплексі Прекукутені II — Трипільля А зустрічаються горщики різноманітних розмірів та профілю, діаметр по вінцях від 0,1 до

0,25 м. У горщиків орнаментальна зона розміщена на тулубі. Композиція симетрична, двох чи чотирьохчасна, у центрі зустрічаються наліпи. Найпоширеніший орнамент — кола, овали з проміннями чи просто стрічки, які можуть бути виконані заглибленою лінією, канелюрами, штампом. Часто різні елементи композиції виконані всіма трьома засобами (рис. 1,2). Горщики — це найпоширеніший тип столового посуду.

Кубки — близький до горщиків тип, діаметр по вінцях від 0,1 до 0,15 м. Корпус кубків дуже подібний до горщиків, але вони мають циліндричну шийку, висота якої може бути зовсім невеликою, а може складати 1/2 висоти посудини. Кубки першого підтипу мають канельовану шийку та тулуб з однією орнаментальною зоною (як у горщиків), часто зустрічаються наліпи (рис. 1,4). Кубки другого підтипу відзначаються високою циліндричною шийкою, трохи розширеною донизу, яка прикрашена заглибленим орнаментом першої орнаментальної зони. Друга орнаментальна зона, з наліпом у центрі, займає тулуб кубка, а третя — розміщена у придонній частині (рис. 1,5). Такий тип кубків не дуже поширений і зустрічається тільки в матеріалах фази Прекукутені II — Трипілля А.

Миски теж близькі до горщиків за профілем, але співвідношення діаметру вінця до висоти у них становить 2—2,5. Миски дуже рідко зустрічаються на поселеннях Прекукутені II — Трипілля А. Діаметр по вінцях — 0,2 м. Миски орнаментовані заглибленими лініями, які утворюють композиції з овалів, кіл, орнаментовано іноді й дно, зустрічаються композиції з драконами (рис. 1,1,4). Простежені сліди червоної фарби, яка, вірогідно, заповнювала зони орнаменту, та інкрустації ліній білою пастою. Мабуть, кераміка такого стилю є аналогом до першої розписної посуду Кукутені А₁₋₂, прикрашеної червоними візерунками з білою окантовкою.

Вази — тип посуду, який дуже рідко зустрічається на пам'ятках фази Прекукутені II — Трипілля А. Це миска на високій, до 1/2 висоти виробу, циліндричній донній частині. Розміри — від 10 до 30 см у діаметрі по вінцях. Верхні частини ваз подібні за орнаментациєю до горщиків та мисок, друга орнаментальна зона зосереджена на донній частині, вона повторює верхню композицію або складається з довгих овалів (рис. 2,7).

Фруктовниці, на відміну від ваз, мають донну частину у вигляді високої циліндричної підставки, яка іноді розширюється донизу. Діаметр по вінцях — 25—30 см. На пам'ятках фази Прекукутені II — Трипілля А найбільш поширені фруктовниці другого типу, вони дуже відкриті, з реберчастим різнопрофільованим верхом — так звані реберчасті фруктовниці. Декор їх верхньої частини небагатий, він складається з груп вертикальних рисок, заглиблених чи врізних, або груп трикутників («вовчий зуб»), які ритмічно чергуються над та під ребром. Піддоні прикрашені складним орнаментом з овалів з променями та стрічок, заповнених заглибленими, врізними рисками, «вовчим зубом» чи «шаховою дошкою» (рис. 2,6). Орнамент на фруктовницях врізний, виконаний заглибленими лініями чи відбитками штампу, інкрустований білою пастою. Відбитки штампу, заповнені білою пастою, часто зустрічаються на другому ступені фази Прекукутені II — Трипілля А у пам'ятках типу Окопів, він ніби повторює боянський орнамент у простішій техніці.

Фруктовниці першого типу з тулубом, подібним до горщиків та мисок на пам'ятках фази Прекукутені II — Трипілля А, зустрічаються рідко. Прикрашені вони заглибленим орнаментом, штампом, орнаментация тулуба схожа з орнаментом на горщиках та мисках, піддону — з орнаментом на вазах та фруктовницях другого типу (рис. 2,7).

Грушоподібні посудини — двох типів. Перший тип — невеликі посудини діаметром по вінцях до 15 см із сферичним тулубом. Вони прикрашені композиціями із заглиблених ліній з елементами врізного орнаменту, які утворюють дві—три горизонтальні орнаментальні зони (рис. 2,3). Іноді ці посудини прикрашено стрічками врізного орнаменту. Фрагменти грушоподібних посудин такого типу зустрічаються тільки на пам'ятках фази Прекукутені II — Трипілля А.

Грушоподібні посудини другого типу більш поширені, вони відрізняються

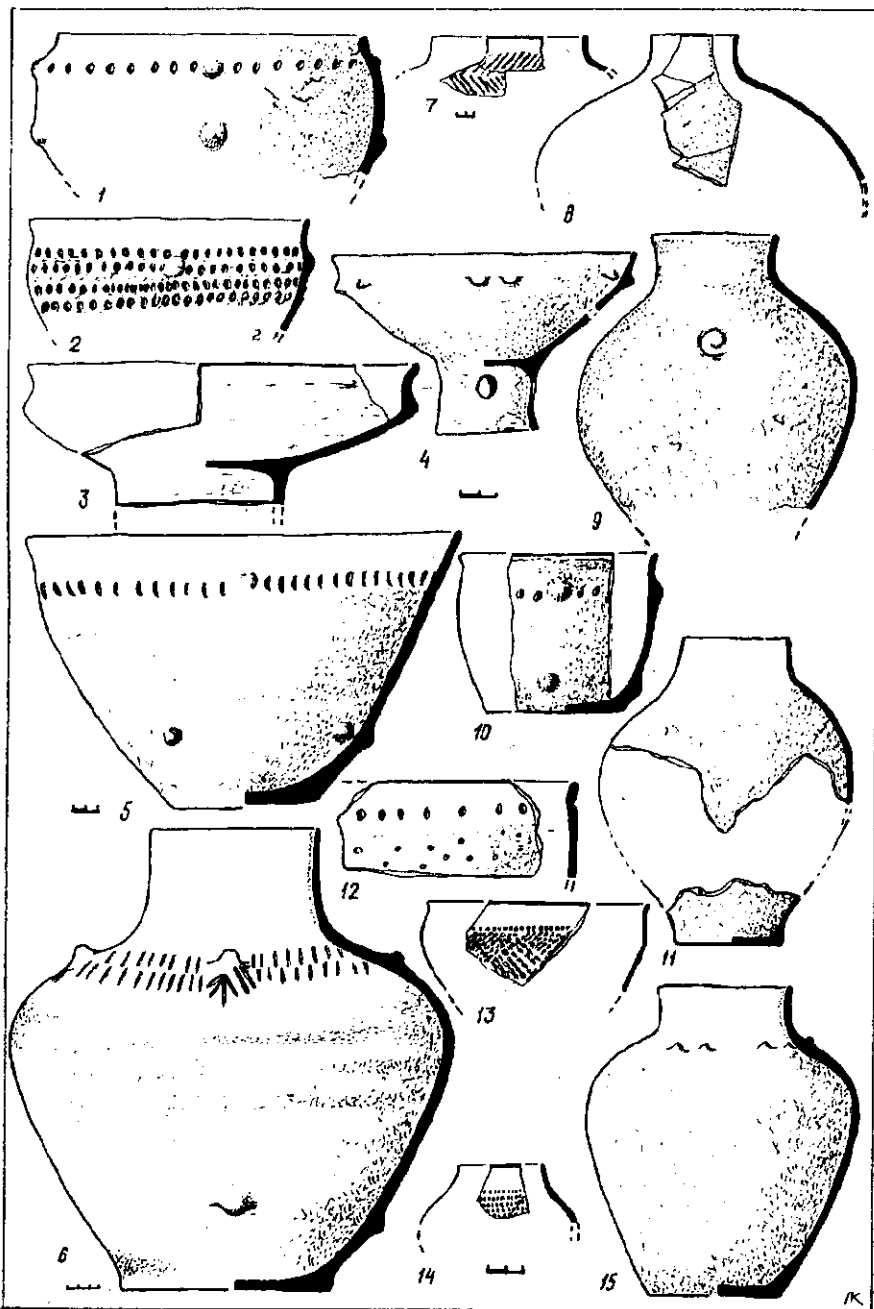

Рис. 3. Кухонний посуд з поселень Трипілья А та Кукутені А: 1, 10, 12 — Березівська ГЕС; 2, 3 — Бернашівка; 4, 8, 13, 14 — Гребенюків Яр; 5, 6 — Жури; 7 — Лука-Врублівецька; 9 — Олександрівка; 11 — Окопи; 15 — Слобідка-Західна.

від першого тим, що мають досить високу конічну або циліндричну придонну частину. Ці посудини орнаментовані стрічками із заглиблених ліній та відбитків штампу, які скомпоновані у дві орнаментальні зони — одну на тулубі, другу — на донній частині. Найчастіший сюжет орнаmentaції грушоподібних посудин — спіралі та дракони (рис. 2,4).

Грушоподібні посудини закривалися покришками, які мали конічну форму та грибовидну ручку в центрі (рис. 2,2). Лише на фазі Прекукутені II — Трипілья А зустрічаються покришки з різким перегином (рис. 2,1).

Черпаки та ковші з глини набули на поселеннях Прекукутені II — Трипілья А значного поширення. Кінці ручок черпаків оформлені у вигляді антропоморфного чи зооморфного зображення; орнаментовані черпаки заглибленим орнаментом, канелюрами, штампом (рис. 1,9). Наприкінці раннього Трипілья набувають поширення масивні ковші з отвором у ручці, характерні для Луки-Врублівецької¹¹.

До столового посуду можна віднести великі товстостінні посудини — зерновики. Розміри та товщина стінок (висота 0,5 м), груба формувальна маса наближують їх до кухонного посуду, але ретельна обробка поверхні, вишукані форма та візерунок дозволяють розглядати їх все ж таки як столовий посуд. Зерновики наявні на пам'ятках Прекукутені II — Трипілья А лише у фрагментах, тому вони не привернули уваги дослідників і посудини такого типу не представлені у публікаціях матеріалів Бернашівки та Окопів. Виявити приналежність цих фрагментів до посудин певного типу стало можливо тільки після знахідок розвалів зерновиків у Слобідці-Західній та Тимковому. Подібна посудина відома з пам'ятки фази Прекукутені I — Траян Дялуд Віей¹². Орнамент на зерновиках виконано заглибленими лініями з окремими трикутниками, які зроблено технікою врізного орнаменту (рис. 1,6).

Треба підкреслити, що у фазі Прекукутені II — Трипілья А чітко виділяються два ступені. Перший, пов'язаний з поселенням Бернашівка¹³ і може бути визначений як фаза Прекукутені II₁ — Трипілья А, а другий — з поселенням Окопи, Бабшин, Берново¹⁴, можливо, Нестоїта IV¹⁵, які належать до фази Прекукутені II₂ — Трипілья А. Основним хронологічним показником є посуд з врізним орнаментом. У Бернашівці такий посуд становить лише 5,1% від керамічного комплексу. У процесі розвитку кукутенсько-ранньотрипільської культури традиція виробляти такий посуд згасає, у Окопах він становить тільки 0,42%, а також з'являється кераміка, орнаментована під впливом боянських традицій, де врізний орнамент змінювався подібними до нього відбитками штампу. Типи посуду однакові протягом усієї фази Прекукутені II — Трипілья А.

На фазі Прекукутені III — Трипілья А розширюється територія ранньотрипільської культури. Її східний кордон окреслюють поселення в басейні Гірського Тікича — Гребенюків Яр та Павлівка. Фаза Прекукутені III — Трипілья А поділяється на три ступені.

До фази Прекукутені III₁ — Трипілья А можуть бути віднесені такі пам'ятки, як Гребенюків Яр, Слобідка-Західна, Тимкове, Сабатинівка II, Гайворон. Деякі з типів посуду, перелічених для Прекукутені II — Трипілья А, зникають, а саме: грушоподібні посудини першого типу, покришки до них з різким перегином, кубки другого типу з орнаментованою шийкою. Але, найголовніше, зникає посуд, прикрашений врізним боянським орнаментом, елементи декору, де він використовувався, виконані заглибленими лініями, іноді штампом. Набувають поширення та розвиваються типи посуду, які з'явилися ще на фазі Прекукутені II — Трипілья А. Найчастіше знахідки — горщики та кубки, зустрічається багато мисок, прикрашених заглибленим орнаментом з білою інкрустацією та вкритими червоною фарбою елементами орнаменту (рис. 4). Грушоподібні посудини з циліндричною донною частиною (другого типу) прикрашені найчастіше заглибленим орнаментом з сюжетом дракона, який іноді виконано штампом. Вази зберігають той же вигляд, що й раніше, але зустрічаються частіше. Наявні фруктоvníці двох типів. На реберчастих фруктоvníцях врізні елементи змінюються заглибленими рисками, лініями. Набувають поширення фруктоvníці другого типу, які раніше зустрічалися досить рідко. Майже в усіх пам'ятках фази Прекукутені III₁ — Трипілья А трапляються розвали зерновиків, які дають уяву про вигляд цього посуду. Серед кухонної кераміки є основні типи, як і на фазі Прекукутені II — Трипілья А, але дуже рідко зустрічаються кухонні фруктоvníці, менш різноманітною стає кераміка з барбатином.

До наступної фази Прекукутені III₂ — Трипілья А можуть бути віднесені такі пам'ятки, як Олександрівка та Гренівка. Керамічний комплекс цих пам'яток та пам'яток фази Прекукутені III₁ — Трипілья А єдиний, відмінність у тому, що на фазі Прекукутені III₂ — Трипілья А зникають ребер-

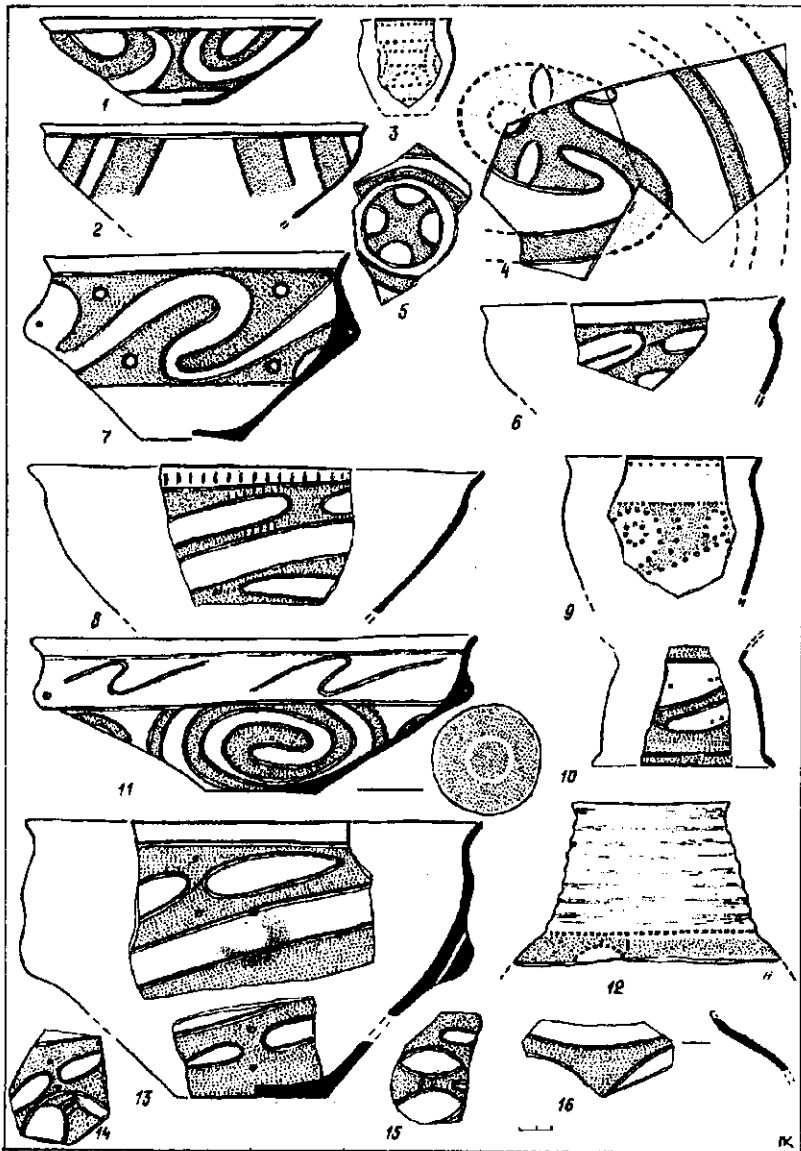

Рис. 4. Столовий посуд з червоним фарбуванням Трипілля А та Кукутені А:
 1, 16 — Гребенюків Яр; 2 — Сабатинівка II; 3, 8, 9, 11 — Березівська ГЕС; 4 — Олександрівка; 5, 6 — Бернашівка; 7 — Тимкове; 10 — Лука-Врублівецька; 12 — Слобідка-Західна; 13, 14, 15 — Гренівка.

часті фруктошниці, майже відсутні кухонні посудини з барбатином, в орнаментальних композиціях іноді зустрічаються ямки, саме цей прийом поширюється на наступних ступенях розвитку Трипілля.

Фаза Прекукутені III₃ — Трипілля А репрезентована такими пам'ятками, як Ленківці, Лука-Врублівецька. У керамічному комплексі цих поселень ті ж композиції орнаменту, що й раніше, на тих же типах посуду, але доповнюються ямками. Крім того, з'являються нові елементи у керамічному комплексі, такі як грушоподібні посудини з конічною придонною частиною, високі покритки до них, порожнисті підставки «моноклі» та біноклі. Одиночні на фазі Прекукутені III₃ — Трипілля А (фінальний ступінь раннього Трипілля) ці особливості поширюються вже у Кукутені А — Трипілля VI, керамічний комплекс якого пов'язується з попередніми етапами, крім невеликої кількості розписного посуду у таких пам'ятках, як Березівська ГЕС та Сабатинівка I. Типи столового посуду набувають розвитку і дещо змінюються

порівняно з фінальною фазою раннього Трипілля. Значно поширюється традиція фарбувати орнаментальні елементи у червоне, в тому числі у поєднанні з канелюрами та ямками — відбитками округлого штампу, які часто йдуть по гребеню канелюрів. Змінюють форму миски, вони стають глибшими, мають плитчастий піддон, зникають кубки, поширюються глечики, які у ранньотрипільських комплексах зустрічалися в поодиноких випадках. Кухонна кераміка зберігає ранньотрипільські традиції (рис. 3), але з'являються перші фрагменти посуду, що за формою та оздобленням не відрізняється від ранньотрипільського, але має в масі домішку черепашок. Два таких фрагменти знайдено вже на фазі Прекукутені III₃ — Трипілля А у Луці-Врублівецькій, так само як і два фрагменти середньостогівського вигляду (рис. 3,7).

Слід нагадати, що неможливо користуватися статистичними викладками при вивченні всіх матеріалів керамічних колекцій ранньотрипільських пам'яток, оскільки вони дуже нерівноцінні. Частина колекцій складається з тисяч фрагментів, а частина представлена комплексами наборів посуду з жител. Цілком очевидно, що такі колекції статистично не можна співставити.

Підкреслимо, що на Дністрі майже не зафіксовано пам'яток фаз Прекукутені III₁ та Прекукутені III₂ — Трипілля А, а знайдено тільки поселення Прекукутені II та Прекукутені III₃ — Трипілля А¹⁶. У той же час, на схід від Дністра відсутні пам'ятки заключного ступеня Прекукутені III₃ — Трипілля А, можливо, до фіналу раннього Трипілля належать поселення Тростянець¹⁷ та Плисків-Чернявка¹⁸. Такий розподіл поселень чекає пояснення.

Наведені особливості матеріалів різних періодів розвитку культури Кукутені—Трипілля дозволяють твердити, що фази Прекукутені I та Прекукутені II — Трипілля А були періодом формування Трипільсько-Кукутенської культури. В процесі формування склався культурний комплекс Прекукутені III — Трипілля А. Наприкінці фази Прекукутені III — Трипілля А у керамічному комплексі простежені інновації, які набувають розвитку вже на наступній фазі — Кукутені А — Трипілля VI. Тож фази Прекукутені I та Прекукутені II можна вважати перехідними до суто прекукутенсько-ранньотрипільської культури, яка склалася на території від Сірету до Гірського Тікича. Наступний етап культури — Кукутені А — Трипілля VI — безпосереднє продовження попередніх етапів розвитку. Протягом майже всіх ступенів етапу VI у керамічному комплексі зберігаються ранньотрипільські традиції. Іновації пов'язані з інокультурними імпульсами. Мається на увазі поява розписного посуду, можливо з культури Петрешті¹⁹, та посуду з домішкою товчених черепашок, характерною для східних енеолітичних культур. Саме розписний посуд прийнято як рубіж для визначення кордону між прекукутенською та кукутенською культурами. Якщо виключити з поля зору появу розписного посуду, то культурні комплекси Прекукутені III — Трипілля А та Кукутені А — Трипілля VI є єдністю багатьох рис, які мають стилістичний розвиток. Але саме розписний посуд є головною категорією матеріалу, по якому йде відокремлення кукутенської лінії розвитку від трипільської. Саме на початку фази Кукутені А — Трипілля VI можна простежити процес формування двох культур — кукутенської («західної») та Трипільської («східної»), який відбувався протягом етапу Кукутені А — Трипілля VI і завершився складанням двох культур — Кукутені А—В та Трипілля VII. Причому Трипільська культура розвинулася в основному на ґрунті прекукутенсько-ранньотрипільських традицій, а кукутенська — на тій же основі, але під впливом інновації з боку Трансільванії. Іновації, пов'язані зі східним енеолітичним світом, охопили обидві культури, але в епоху, яку ми розглядаємо, ще не грали суттєвої ролі.

Тож перший важливий рубіж у періодизації Трипільсько-Кукутенської культури — перехід від фази Прекукутені II до фази Прекукутені III — Трипілля А, в результаті якого з'являється ранньотрипільсько-прекукутенська культура (культурний комплекс). На базі цього культурного комплексу і під впливом трансільванських інновацій протягом етапу Кукутені А — Трипілля В формуються два нових культурних комплекси — культури Кукутені А—В та Трипілля VII, що і визначає другий важливий рубіж трипільсько-

кукутенської періодизації. Подальша історія розвитку трипільських та кукутенських племен поза межами даної праці.

Слід підкреслити, що культурний комплекс об'єднує спільними рисами у єдину культуру пам'ятки від фази Прекукутени III — Трипілья А до Кукутени А — Трипілья VI, саме в цих хронологічних рамках існує трипільсько-кукутенська спільність у вигляді культури, яка потім втрачається. Цікаво, що як культурне явище трипільсько-кукутенська єдність припиняє своє існування тоді, коли зникає коло культур області фракійського енеоліту, до якого вона певною мірою належала.

Примітки

- ¹ *Passek T.S. La ceramik Tripolien // Изв. ГАИМК.— 122.— Л., 1935.*
- ² *Пасек Т. С. Трипільська культура.— К., 1941.*
- ³ *Пасек Т. С. Периодизация трипольских поселений // МИА.— 1949.— № 10.*
- ⁴ *Черныш Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Археология СССР.— М., 1982.— С. 160—320.*
- ⁵ *Виноградова Н. М. Племена Днестро-Прутского междуречья в период расцвета трипольской культуры.— Кишинев, 1983.— 105 с.; Мовша Т. Г. Многослойное поселение Солончены II // КСИА.— 1965.— № 105.— С. 100.*
- ⁶ *Цвек Е. В. Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья (к вопросу о восточном ареале культуры Кукутени-Триполье) // Первобытная археология. Поиски и находки.— К., 1980; Цвек О. В. Особливості формування східного регіону трипільсько-кукутенської спільності // Археологія.— 1985.— Вип. 51.— С. 31—45; Цвек Е. В. Буго-Днепровский вариант восточнотрипольской культуры (К проблеме выделения культур и локальных вариантов Триполья) // Первобытная археология.— 1989.— К.— С. 106—116.*
- ⁷ *Мовша Т. Г. Хронология Триполья-Кукутени и степные культуры эпохи раннего металла в ее системе // Проблемы археологии Поднепровья.— Днепропетровск, 1984.— Вип. 1.— С. 60—83.*
- ⁸ *Мовша Т. Г. Две параллельные линии в развитии Триполья-Кукутени // Новые открытия советских археологов.— К., 1975.— Ч. 1.— С. 69—71.*
- ⁹ *Черныш Е. К. Указ. соч.— С. 169.*
- ¹⁰ *Пасек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднепровья // МИА.— 1961.— № 84.*
- ¹¹ *Бибиков С. Н. Поселение Лука-Врублевская // МИА.— 1953.— № 38.— Рис. 51, а—в.*
- ¹² *Dumitrescu H., Dumitrescu V. Santrul arheologic Traian // МСА.— 1970.— Р. 39—58.*
- ¹³ *Збенович В. Г. Ранний этап Трипольской культуры на территории Украины.— К., 1989.— С. 138.*
- ¹⁴ *Там же.— С. 129.*
- ¹⁵ *Сапожников И. В., Полищук Л. Ю. Новые материалы Трипольской культуры Буго-Днепровского междуречья // Охранные историко-археологические исследования на Юго-Западе Украины.— Одесса, 1990.*
- ¹⁶ *Збенович В. Г. Указ. соч.— С. 138.*
- ¹⁷ *Малинковская Т. В. Раннетрипольское поселение Тростянец на Южном Буге // 150 лет ОАМ: Тез. докл.— К., 1975.— С. 53.*
- ¹⁸ *Радієвська Т. М. Поселення доби міді — раннього залізного віку поблизу сс. Плисків та Чернявка Вінницької обл. // Археологія.— 1989.— № 2.*
- ¹⁹ *Dumitrescu V. Arta prehistorica in Romania.— București. 1974.*

Н. Б. Бурдо

РАННИЙ ЭТАП ФОРМИРОВАНИЯ ТРИПОЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ.

В работе рассматривается процесс формирования трипольско-кукутенской общности. Анализ материалов культуры Кукутени-Триполье от фазы Триполье А — Прекукутени II до этапа VI позволяет считать, что фаза Триполье А—Прекукутени II была периодом формирования Трипольско-Кукутенской культуры, когда сложился единый культурный комплекс от бассейна Сирета до бассейна Горного Тикеча. В конце фазы Триполье А — Прекукутени III в керамическом комплексе прослежены инновации,

которые получают дальнейшее развитие уже на следующем этапе культуры Кукутени—Триполье — ВІ. Этап ВІ является непосредственным продолжением предыдущих фаз, на нем сохраняются основные раннетрипольские традиции. Инновации на этом этапе связаны с инокультурными импульсами, в результате которых в Кукутенско-Трипольской культуре появляется расписная керамика и посуда с примесью раковины в массе. На этапе ВІ в процессе расселения трипольских племен, развития традиционных форм культуры и под влиянием трансильванских и степных племен формируются различные культурные группы, на основе которых в дальнейшем складывается несколько этнокультурных образований кукутенской и трипольской линии развития трипольско-кукутенской общности.

N. B. Burdo

THE EARLY STAGE OF THE FORMATION OF TRIPOLIE-KUKUTENI COMMUNITY

The process of the formation of Tripolie—Kukuteni community is studied in the paper. The analysis of the materials of Kukuteni—Tripolie culture since the phase Tripolie A — Prekukuteni 2 till the stage B1 permits to consider the phase Tripolie A— Prekukuteni 2 as a period of the formation of Tripolie—Kukuteni culture in which the common cultural complex from the basin of Siret to the basin of Gorny Tikich was formed. At the end of the phase Tripolie A— Prekukuteni 3 are retraced the innovations in the corpus of pottery. They were developed further at the next stage of Kukuteni—Tripolie culture — B1. The latter is a direct prolongation of the previous phases. The main Early—Tripolian traditions are survived during this stage. The innovations on this stage are connected with the impulses of the other cultures. As a result the painted pottery and the crockery with the admixture of shell has appeared in Kukuteni—Tripolie culture. At the stage B1 in the process of the settling of Tripolian tribes, development of traditional forms of culture and under the influence of Transilvanian and steppe tribes the different cultural groups are formed. Subsequently on the base of them the several ethnic-cultural formations of Kukuteni and Tripolie lines of the development of Kukuteni—Tripolie community are created.

ПИТАННЯ ДЕМОГРАФІЇ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

В. О. КРУЦ

Автор статті намагається визначити густоту і чисельність населення Трипільської культури на основних етапах її історії.

У трипільянстві перша спроба палеодемографічних розрахунків була зроблена С. М. Бібіковим¹. Пізніше подібні дослідження проводили К. В. Шишкін², В. І. Маркевич, В. М. Массон³, М. М. Шмаглій⁴, О. Г. Колесніков⁵ та автор⁶.

Одним з основних демографічних показників є густина населення. Чим вона менша, тим менший тиск на навколишнє середовище і більше природних ресурсів, здатних забезпечити тривале існування визначеного колективу в означеному регіоні. Тому природним є прагнення древніх племен максимально розширити свою територію за рахунок захоплення прилеглих земель або виплеску зайвого населення на ближні чи віддалені території. Всі ці процеси добре простежуються на прикладі племен Трипільської культури.

У дослідників, що проводили розрахунки густоти населення Трипільської культури різних регіонів, результати коливаються від 5 до 200 чол./км².

Очевидно слід вважати надто завишеним показник густоти населення —